

SZÜLEJMÁN
SZULTÁN

FEKETE LAJOS

SZÜLEJMÁN SZULTÁN

ÉLETEK ÉS KOROK

SZERKESZTI: H. BALÁZS ÉVA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

FEKETE LAJOS

SZÜLEJMÁN SZULTÁN

AKADÉMIAI KIADÓ,

BUDAPEST 1967

LEKTORÁLTA: MAKKAI LÁSZLÓ

500149

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtár 642 / 196 8

SZÜLEJMÁN IFJÚSÁGA

Sorrendben a törökök tizedik szultánja volt. 1494-ben vagy 1495-ben született, ismeretlen helyen; 1520-ban trónra lépett Isztambulban, 1566-ban meghalt Szigetvár alatt.

Szülejmán az Oszmán-házi szultánok között az első szultán volt, aki ezt a nevet viselte, és az Oszmán-háznak mindig az egyetlen olyan sarja, akit nagyapja vezetett be a közéletbe. Szultánok minden időkből csak fiaiknak adtak helytartói tisztséget, és Szülejmán ezt a kitüntetést nem mint kedves unoka nyerte el a jó öreg nagyapától, a „jámbor”, „istenes” II. Bajazidtól (1481—1512), akit Velinek hívtak a törökök, hanem

renitens apja, Szelim szerezte neki, erőszakkal. Szelim ugyanis, nem győzve bevárni beteges apja halálát, lázadozott ellene. Apa és fiú küzdelmének első fázisában Szelim a maga számára az addigi trapezunti kormányzóság helyett egy jelentősebbet, az Al-Duna melletti szendreit (szemendreit), fia, a serdülő Szülejmán számára a Krímen fekvő kefeit erőszakolta ki (1510), arra számítva, hogy apósa, a közeli Bagcseszerájban székelő Mengli Giráj, unokájának támasza lesz, és mint tatár kán, az ő törekvéseit is támogatni fogja. Bajazid, a nagyapa, ekkor vagy 65 éves volt, Szelim, a fia 43 éves, Szülejmán, az unoka, 17 éves.

Az új kormányzóságokban Szelim és Szülejmán rövid időt töltöttek. Szelim gyorsan tett előkészület után újra harcot

indított apja ellen, megnyerte a janicsárokat, ezek apját lemondásra kényszerítették, ő pedig Dimetokába küldte. Dimetoka az elcsapott vezírek száműzetési helye, szigorúan őrzött siralomház volt, ahonnan ritkán volt visszatérés. A detronizált szultán meg sem érkezett oda, már útközben meghalt, állítólag renaissance módszer szerint, megmérgezve, és Szelim magához ragadta a hatalmat.

Miután apja eltávolításának módjával új színfoltot szolgáltatott az Oszmán-házi szultánok jellemzéséhez, testvérei ellen indított szabályszerű harcot. Az Oszmán-házban ekkor már hagyomány volt, hogy az uralkodó fiútestvéreit nem hagyja életben, mert ezek nem testvérek, hanem ellenségek, sokszor különböző asszonyoktól született riválisok, és olyan bajokat

zúdítanak a birodalomra, mint a közel-
múltban tette Bajazid öccse, Dzsem
herceg, aki európai uralkodók, köztük
Mátyás magyar király kezében holtáig
támadással fenyegette trónon ülő báty-
ját, s az európai irodalomban mint búj-
dosó királyfi, Zizim néven kapott roman-
tikus alakot; vagy száz évvel korábban
I. Bajazid négy fia, majd egy állítólagos
ötödik is, akik apjuk halála után meg-
indítva a mindenki háborúját mindenki
ellen, egy évtizednél hosszabb belső
háborút idéztek elő. Újból érvényesült
az a mohamedán főpapi tétel, hogy „kis
bűn, ha nagy bajokat hárít el, megenged-
hető”, vagy az a közemberi igazság, amire
török közmondást is lehet citálni, hogy
„két kard nem fér meg egy hüvelyben,
két oroszlán nem fér meg egy barlang-

ban". Ahogy ezt száz esztendővel e história után Szádeddin prózában és versben kesergi, zsenge kora az ártatlan gyermeket, hódolat a hódolót, sötét erdő és mély barlang a bújdosót nem mentette meg Szelim hóhérjaitól. Bruszában testvéreinek öt fiát ölette meg, az apákat, Korkudot és Ahmedet távolkeleti tartományokban érték el Szelim legényei. Az Oszmán-ház királyai kegyetlen ellenségei voltak családjuknak, és Szelim a vérengzőbbek közé tartozott.

A trónt apjával és testvéreivel szemben magának kiverelkedve, fiát Keféből hazahívta és a mániszai (magnéziai) kormányzásba ültette. A legkedvesebb török szultánfiak, esetleg a jövő trónörökösei, már némi hagyományképpen ebben a közel fekvő kormányzásban szokták ma-

gukat a kormányzói teendőkben gyakorolni, és vadászatokkal katonai műveletekre és vezérségre nevelni. Szülejmán mint vidéki kormányzó, Mániszában, és apja hadba vonulásai alatt magasabb tisztségben mint a balkáni birtokok védője, Edirnében élte át azt a nyolc esztendőt, amíg apja mint I. Szelim a trónon volt (1512—1520), illetőleg a keleti országokban, harc-tereken táborozott.

A nyolc esztendőt Szelim szultán háborúi töltötték ki. Szelim mérkőzött Iszmail perzsa sahhal, aki a mohamedán vallás siita ágának volt a híve és magas protektora, és vallási jeligékkel akart az Oszmán-ház keleti terjeszkedésének útjába állni; a perzsa sahot mint a mohamedán ortodoxia, a szunna ellenfelét győzte le. És mérkőzött a cserkesz rab-

szolgák egyiptomi szultánságával, a mamelukok államával, amely az akkor már nyolcszáz éves Abbaszida kalifátus vezetése alatt, vele egy hiten és azonos szertartásokkal, az ortodoxia szabályai szerint követte Mohamed tanítását. Tehát az ortodoxia hivatalos képviselője ellen is harcolt, s miután legyőzte ennek hivatalos reprezentánsát, és a kalifát fogolyként magával hurcolta, ennek nagy hatású címét is magának adatta, „a próféta helyettesének”, „Allah földi árnyékának”, majd meg szerényen a „két szent város (azaz Mekka és Medina) szolgájának” nevezte magát. Nyolcéves uralkodása alatt országokat vetett uralma alá, amelyek száz éveken át anyagi és szellemi tartalmat adtak birodalmának. Kelet-Anatóliának, Szíriának, Palesztina

és Egyiptom földjének közvetlen uralma, s az arab félsziget népei feletti szupremácia az Oszmán-házat olyan hatalomra emelték, amilyent az iszlám népei csak a legdicsőbb kalifák korában láttak. S a szerencsés hódító, az „istenes” Bajazid „rettenetes” (Jávuz) fia, aki főleg keleti táborozásai alatt szerezte ezt a kegyetlen jelzőt, eredményeivel még mindig elégedetlenül, további háborúkra készült. Férfikora teljében érte el a halál, fekély ölte meg 52 éves korában, történetesen azon a tájon, ahol apját méreggel elaltatta. Sajátságos véletlen, — mondjuk ma; kismet, Alláh büntető ujja, — suttogták kortársai, Jávuz Szelimtől még holtában is rettegetve.

Szülejmán Mániszában kapott hírt apja haláláról. Apja életében a dolgok inté-

zésében nemigen bírt valamilyen központi szereppel, s ezért úgy lett a trón birtokosa, hogy az udvar főemberei és a katonák alig tudtak róla valamit. Mivel testvére nem volt, a trónt senki nem igényelhette, de mégis úgy tudta, hogy a hatalom átvételével késlekedni nem szabad. A halálhír vétele után nyolc nap alatt Isztanbulban temett, s fogadta a birodalom nagyjai hódolatát, akik apja halálát addig titokban tartották.

A hatalom gyakorlása a török birodalomban már harmadfél száz esztendő óta háborúk vezetésében állt, s híven a tradícióhoz, Szülejmán 46 évi uralkodása alatt (1520—1566) tizenhárom hadjáratot vezetett vagy irányított, pontosan annyit, amennyi 46 év alatt, az esetenként szükséges előkészületekkel, a hadsereg

fel- és hazavonulásával, pihentetésével és újjászervezésével lebonyolítható volt.

Első hadjáratát Nándorfehérvár, akkori magyar végvár ellen indította, megtorlásul azért a dőre bántalomért, amellyel követét a magyar király környezete illette. Nándorfehérvárat 65 évvel korábban II. Mehmed, a nagy szultán, Bizánc meghódítója (ezért: Fátih, „a hódító”) is ostromolta, de az ostrom kudarccal zárult, a bizánci császárváros meghódításától mámoros török seregek nem tudtak erőt venni a XV. század népi hadseregén, Hunyadi János keresztesein.

Nem lehet tudni, hogy Szülejmán mit érzett akkor, amikor dédapja diadalmas seregei kudarcát a maga könnyű sikerével összemérte, de egyelőre megelégedett ennyi eredménnyel. Keleti teendőkkal

lefoglalva, éveken át altatta nyugati terveit. Apja, Szelim hódításai ugyanis friss annektálások voltak, helytartói a kurd hegyek között, Szíriában és Egyiptomban fellázadtak, s ezért ismételtén csapatokat kellett küldeni ellenük.

Itt helyén való lesz megemlékezni a török birodalom múltjáról, és vázlatos képet adni kialakulásáról, mert olyan csekély lélekszámú törzs, vagy olyan kis dialektus, amilyenből a török birodalom és nyelv kialakult, a történelem- és a földrajz-könyvekben ezerszámra található, de olyan hatalmas birodalom, amilyen ebből a csírából kifejlődött, alig akad a történelemben.

Mi volt hát a török birodalom kezdete, és hogyan fejlődött azzá, aminek Szülejmán korában ismerjük?

Belső-ázsiai népek megmozdulásai a XIII. század első felében a kaji-török nevű törzsnek egy ágát kivetették a tur-

kesztési síkság Mahán vize táján elterülő hazájából. A törzs nyugat felé húzódott, és a hazátlan népek tétova vándorútján, Erügrul vezetése alatt, eljutott Kisázsiaiba. Itt a szeldzsuki törökök oltalma alá helyezkedett, akik vagy másfél évszázaddal korábban idekerültek és itt hatalmi egységet szerveztek, s ennek ekkori uralkodójától, a kóniai (ikóniumi) szultántól letelepedésre helyet kapott. A számára kijelölt lakóhely a krónikákból szinte pontosan ismeretes. Kisázsia északnyugati vidékén, a Szakarja nevű folyó egyik szakaszán néhány hegyből és völgyből állt az, és egyetlen faluból. Ennek Szöjüt (Söğüt) volt a neve, ma is olyan jelentéktelen állomása az ankarai vasútvonalnak, mint amilyent ígér a neve, mert Szöjüt azt jelenti, hogy „fűz-

fa”, „füzes”. Ezekben a hegyekben és völgyekben tanyázott az a négyszáz családból álló, négyszáz sátoralja nép (több nem is fért volna el), amely a XIII. század valamelyik utolsó előtti évtizedében itt megtelepedett, azzal a megbízással, hogy a Kisázsia belsejében elterülő mohamedán hitű kóniai szultánság népeinek határőrsége legyen észak és nyugat felé, nevezetesen a bizánci császárság görög nyelvű, keresztény hitű lakossága felé. Ertógrul halála után a XIII. század utolsó évében fia, Oszmán került e nomád pásztornépi közösség élére, és Oszmán névadó őse lett nemcsak a családnak, hanem a népnek, a nyelvnek és az országnak is, amely közel hétszáz éven át, szinte napjainkig az Oszmán-ház népének és birodalmának

(Memálik- ál-i Oszmánnak) nevezte magát.

A határőri szerep az akkori állapotok miatt sűrű alkalmakat nyújtott útszéli vitézi tettekre, kalandozásokra, fosztogatásokra. Az egykori keletrómai vagy bizánci császárság ekkoriban csak névleg volt nagy című hatalom. A keresztes lovagok „Latin császársága”, a Balkánon egykori bizánci földeken alakult, ahhoz hasonló több más kalandor alakulat és számos helyi fejedelemség fennállása éppen a XIII. században azt bizonyítja, hogy a császárság földje mindenki prédája volt.

Görögök és törökök Szőjüt környékén már vagy másfél száz év óta éltek egymás szomszédságában, torzsalkodva és barátkozva, többet balsorsban, keveseb-

bet jóban. Az új telepesek éltek a kínálkozó alkalommal és rájuk bízott feladattal. Szünet nélkül háborgatták a környék lakosait, elhajtották barmait, lopva bevették magukat görög urak erődített házaiba, kövéraiba, és azokat megtartották. Hogy ehhez a 400 sátoralja nép kellően erős legyen, sűrűn hangoztatta a mohamedán vallási jelszavakat: gazá és dzsihád, harc a nem mohamedán hitűek, a hitetlen gyaurok ellen. A krónikák szava szerint ehhez az ihletet a mohamedán szentkönyv adta, a biztatást a bizánciak egyenetlensége. Az intézményeiben és erkölcsében korhadt császárság a szünet nélküli támadásokból sem értette meg, hogy az ellenség ellen közösen kellene fellépnie. Brusza városát, akkor sem jelentéktelen helyet, a törökök tíz éven át

tudták ostromolni, tíz éven át zaklatták, iparában, földje művelésében zavarták, s miután segítséget sehonnan nem kapott, a város végre kitárta kapuit, megadta magát. Fővárosa lett a szöjütieknek, az Oszmán-dinasztiának székhelye és temető helye, a későbbi nagyság korában is szinte szent hely.

A harcok vallási jellege és iránya évtizedeken át változatlanul ugyanaz maradt: mohamedán és török mögöttes területtel harc a kalmárkodó, iparból élő bizánci városok és a harcoktól irtózó bizánci földesurak ellen, esetleg egyes bizánci urak szövetségében ezek személyes ellenségei ellen. A szöjüti törökök sikerei és azok felnagyított híre, a gazák dicsősége, vándorló sejkek és dervisek, hodzsák és babák (az aszkéták

és remeték mohamedán megfelelői) száján bejárta a szomszédos török és mohamedán vidékeket, és ezeknél is hódított. Aki gázi vagy jigit volt, azaz a hit bajnoka, harcra vágyó vitéz, nem maradhatott otthon. Oszmán bej népe hírnévben nőtt, emberben gazdagodott, s amikor a szeldzsuki törökök szultánsága a család magvaszakadtával megszűnt, Oszmán vajdasága protektor nélküli önálló hatalom lett, a kóniai állam sok utódállama között a tíz legtekintélyesebbnek egyike.

Bizánciak ellen csatázva és zsoldosként bizánci urakat is szolgálva, Oszmán bej emberei többször átkeltek a szorosokon és a Mermere-tengeren (Márvány-tengeren), és eljutottak a Balkán félszigetre. A viszonyokkal némileg megismerkedve,

1356-ban saját vállalkozásként is átkeltek a Galipoli-szoroson, és várát elfoglalták. Európai udvarok ennek hírére némileg nyugtalanságba estek, keresztes hadjárat szükségét is hangoztatták, de a halódó eszmét senki sem tudta friss életerővel megtölteni. A szomszédos népek a török elleni küzdelemben nagyjában magukra maradtak. Bolgár és szerb területek, régebben a császárság földjei, török száguldásokkal anyagiakban elpusztítva és erkölcsi erejükben megszaggatva, belső egyenetlenség miatt is csökkenő erővel egymás után a törökök hatalmába kerültek. Edirne (Drinápoly) az 1362. évben került török uralom alá és lett vagy száz éven át az addig törökök által alig lakott balkáni földeken az Oszmán-ház székhelye (és maradt vagy három-négyszáz éven át a

szultánok nyaraló központja, vidéki vadász-otthona), a szerbek földje a rigómezei csata után 1389-ben, Tirnovo, a bolgárok fővárosa 1393-ban lett török birtok, s a XIV. század végére a török hatalom, egyelőre laza összefüggésben, elhatolt a Dunáig és az Adriáig.

Török és mohamedán közösségeket Oszmán bej utódai hosszú időn át nem támadtak és nem háborítottak. Csak a XIV. század folyamán alakult ki rivalizálás az oszmáni törökök és a szeldzsuki törökök leányági leszármazottjai, a kóniai székhelyen is utód karamáni törökök között. Az Oszmán-ház és a Karamán-ház ellentéte egyes európai hatalmak életében biztató álmokép gyanánt sokáig élt, s a Karamán-dinasztia valóban bukásáig ellenlábas maradt az Oszmán-háznak,

de az oszmáni hatalom fejlődését nagyon kevésbé tudta lassítani.

Az oszmáni török hatalom további terjedését egy ideig Timur Lenk, a „Sánta Vas”, az európaiak Tamerlánja akasztotta meg. Tamerlán, egy kisebb török közösség fejedelme, a XIV. század végén indult Szamarkandból világhódító útra, ugyancsak a gazá és a dzsihád jelszavaival népeket pusztítva, hullák koponyáiból piramisokat építve. Az új világhódító akkor tűnt fel az oszmáni török földek keleti végein, amikor Oszmán bej utódai közül I. Bajazid volt az itteni gazák és dzsihádok hőse, jelzője szerinti Jildirim: „Villám”, mert a birodalom mindkét felében, mind a Balkánon, mind Anatóliában sebesen és vakmerően csapott minden ellenségére. A hatalom és önteltség e két

fanatikusa nem kerülhette el egymást. Az összetűzésben Sánta Timur Ankara mellett megverte Villámgyors Bajazidot, fogságba ejtette és ketrecbe zárva hurcolta magával további útjain, amíg meg nem halt; az oszmáni birodalom anatóliai részét pedig darabokra tépte és visszaadta a korábbi kis dinasztiáknak. De az új rendezés további sorsával nem törődve, hazament Szamarkandba, és rövidesen szintén meghalt.

Bajazid fiai az ankarai csatából mind megmenekültek, s lélegzethez jutva megkezdték és tizenegy éven át folytatták harcukat egymás ellen. A testvérharc megtépázta a birodalommal fejlődött országot, de az utolsónak életben maradt testvér (I. Mehmed) újból egybekovácsolta, s a fejlődés további lendülete nem lett

gyengébb. A XV. század első felében tovább folyt a harc nemcsak az európai oldalon, gyaur népek földjeiért, hanem az ázsiai oldalon, most már mohamedánok és törökök ellen, a kóniai szultánság földjén alakult apró török fejedelemségek ellen is. Új sikerek mindig újabb határokhoz és újabb ellenségekhez vezették el az oszmáni seregeket, s amikor azok Ankarán túl, messze Szivaszig, nyugaton itt-ott az Adriáig urak voltak, II. Mehmed 1453-ban ostrom alá vette Nagy Konstantin városát, s vele szinte az egész bizánci birodalmat, mert az alig volt már több magánál a fővárosnál. A császár, aki szintén a Konstantin nevet viselte (ahogy Romulus Augustulus, az utolsó római császár Róma alapítójáét), a város védelmében elesett, s Konstantinápoly, Isz-

tanbul néven a török birodalom fővárosa, a szultánok székhelye lett (Brusza és Edirne után a harmadik székhely). A két országrész erői ezóta a török Boszporuszon keresztül könnyen egyesíthetők voltak, megint további hódításokra.

A Balkánon folyó harcokba, mindjobban érdekelve, beavatkoztak a magyarok is, a hit védelmében, a keresztény világnézet képviselőjében, mert a magyaroknál élt és hatott ez a jelszó. Törökök és magyarok, mint két ellentétes világnézet képviselői mérték össze fegyvereiket, fokozódó fáradással a magyarok, erősödő lendülettel a törökök. A nándorfehérvári magyar siker (1456) után e tájon viszonylagos nyugalom állt be, mert török stratégia volt, hogy mindig abban az irányban kell támadni, amelyik

gyengébbnek érezhető, s ekkoriban a mohamedán hittestvérek látszottak gyengébbnek. Fátih — azaz II. Mehmed — a karamáni törökök és a kurd hegység ekkori nagynevű fejedelme, a vele egy hiten élő, szunníta Uzun Haszan országában látta ezt a gyengébb szomszédot, ezt támadta. Sikeresen szélesítette birodalma határait, elfoglalta Trapezuntot, ahol ekkor egy bizánci fiókcászárság rangoskodott, s innen hajóit átküldve a tengeren, a krími Kefében is megvetette a lábát, amely addig génuai gyarmat volt. E hangos sikereket fia, II. Bajazid csendes kora követte, aki az „istenes” szultán képével ült a trónon, három évtizeden át nagyobb vállalkozások nélkül, az első ilyen egyéniség az Oszmánok sorában, és az egyetlen ilyen az első tíz Oszmán-házi

szultán között. Fia, Szelim, mint apja ellentéte mohamedánok ellen viselt háborúkat, egyformán ortodoxok és ellenségeik, szunníták és siiták ellen, vallási jelszavakkal is mindig az Oszmán-ház világi hatalma érdekében; mert gazá és dzsihád csak jelszavak voltak, a cél az Oszmán-ház hatalmának a fokozása volt, és Szíria meg Egyiptom meghódítása is ezt a célt szolgálta.

SZÜLEJMÁN AZ EURÓPAI POLITIKÁBAN

A szultáni hatalom, egész váratlanul, akkor hullott a Mániszában trónörökös-ködő Szülejmán kezébe, amikor az albán tengerparttól az Eufráteszig, Trapezundtól Abesszíniáig lényegében a szultán akaratára szerint történtek a dolgok. A szöjüti vajda, a 400 sátoraljányi törzsfő tizedik nemzedéke Nagy Konstantin városában nagyjában akkora területen volt úr, mint egykor maga Nagy Konstantin, s méltán tudhatta magát a keleti császárság urának. Szülejmán (vagy a szó egykor ismertebb alakja szerint: Szolimán), a kilencedik sarj, a tizedik íz, ennél is többet kívánt, a nyugati császárságot kívánta megdönteni. Tíz hadjáratot indított nyu-

gat irányában, a tíz között a legfényesebb s legkönnyebb győzelmet Mohácsnál vívta ki, s a mohácsi győzelem bekapcsolta az európai politikába.

Európában ekkor a Habsburgok és a Valois-ház, V. Károly császár és Ferenc francia király mérkőzése folyt, a császár győzelmeivel, a király vereségével. Ferenc francia király 1525-ben Paviánál csatát veszített és fogságba esett, s a császár, aki a spanyol koronát is a fején tartotta és az aranytermő spanyol birtokokat, az „újvilágot” a kezében, korlátlan hatalomnak látszott Európában. A francia király anyja ebben a nyomasztó helyzetben (1525 őszén) Frangepán grófot követül küldte Szülejmán szultánhoz, és támogatást kért a császár ellen.

Ez új hang volt a keresztény Európa felől, segélykérő hangok eddig nem jöttek onnan. Szülejmán örömmel vette tudomásul, hogy megszűnt a keresztény Európa egyetemes ellensége lenni, teljesítette a kérést, beállt a szövetséges együttesbe a Habsburgok ellen, és döntő tényezővé vált az európai politikában.

Már korábban elhatározta, hogy hadat vezet Magyarországba, s a nehéz menet 1526 tavaszán csakugyan elindult. A török sereg ellenállásba Mohácsig sehol nem ütközött, s a mohácsi csatában a magyar seregen könnyű győzelmet aratott. Buda is ellenállás nélkül, nyitott kapukkal fogadta a győzteseket, s ezek a város kincseivel megrakodva, vagy tíz nappal később hazavonultak. Egyetlen hosszú hadvonulással, aminek a techniká-

ját a török sereg nagyon jól ismerte, és egyetlen csatával, amelyben alig pár száz embert vesztett, egy ország feküdt élet-telenül Szülejmán lábai előtt. De a szultán nem hitte, hogy a magyar föld meg-érett a tartós megszállásra.

1526-ban megalakult a cognaci liga, azaz a francia király, a római pápa, Velence és Milánó szövetsége a császár ellen, s a török szultán a liga tagjaival együtt harcolt. Ebben a XVI. századi kavalkádban, ahol szavaknak és politikai jeligéknek minden országban és minden évtizedben más jelentésük volt, ahol „a legkeresztényibb király” szövetségre lépett a mohamedán vezető állammal, ebben a tömött káoszban Szülejmán volt az egyetlen ember, aki hű maradt családjá hagyományaihoz. Szülejmán azt tette,

amit ősei tettek, amikor szövetségtek bizánciakkal bizánciak ellen, bolgárokkal bolgárok ellen, ahogy ő maga is, a magyar király megsegítésének jelszavával, szinte vele szövetségben harcolt a másik magyar király ellen, és a császár ellen.

Mohácsi győzelme után a következő hadjáratot 1529-ben vezette Buda felé. Mohácsnál fogadta János király hódolatát, Jánost kíséretében magával vitte Budára, s megbízta egyik szolgáját, a szekbán basit, hogy amíg ő a budai hegyekben jár vadászni, Jánost vezesse be az elhagyott királyi palotába és ültesse be királyságába. Ő a császárt akarta támadni, Buda alól tehát nyomban Bécs ellen vonult. A vállalkozás azonban nem sikerült, hadai Bécs alól Győrig futottak, majd tovább a mai Hamzsabég táján az

íteni Duna menti állomásig, ahogy a törökök ekkor elnevezték, Dzsankurtaranig: „Lélekmentőig”, mert csak az érezte úgy, hogy Bécs alól megmenekült, aki idáig jutott.

Három évvel e kísérlet után Szülejmán megint támadást intézett a császár ellen, illetőleg ahogy Isztanbulban nevezték, a „bécsi helytartó” (Viyana váliszi) ellen. A „német hadjárat” Kőszegnél megakadt (1532), csak a lovas csapatok adtak a stájer tartomány lakosainak ízelítőt a török hadviselés módjáról, s a szultán dolgavégezetlen tért vissza székhelyére. Mint minden hadjárat után, ez alkalommal is győztesként, ünnepélyesen fogadtatta magát fővárosában. De a két háború tapasztalatai gyanánt csendben mégis tudomásul vette azt a tényt, hogy

seregei ezen a tájon merev ellenállásba ütköznek, s ezért azokat jó ideig erre a tájra nem vezette, és helytartóira bízta, hogy a birodalom határait helyi erőkkel őrizték és szélesítsék.

Ebben a helyzetben kapóra jött, hogy a Földközi-tengeren lehetőség nyílt egy újabb hadszíntér kialakítására.

E tenger vizein, szigetek és tengerparti kanyargók öbleiben városkák és kikötők százai éltek külső történelem nélkül, urak szolgálkat, szolgák uraikat csak az adószedéskor ismerve. Ebben a sokfejedelemségű világban, tengeri hajdúk és kalózok paradicsomában egyszerre előállt egy hatalom, amely földrajzi ponthoz nem is volt köthető, mert földje nem volt, csak a vizeken bujkált, Barbarossa vizeken úszó kalózországa.

Két mitilenei származású testvérnek ifjú kora óta kalózkodás volt a foglalkozása. A fiatalabb, Hizir nevű, rőt szakálla miatt olasz eredetű nevén Barbarossa józan eszével hamar felmérte, hogy e foglalkozáshoz nemcsak ellenségekre van szükség, s hogy oltalmazója is legyen, felajánlotta hódolatát Szelim szultánnak (1519), s ettől a már birtokában levő Algír (al-Dzsezíre) pasájának neveztetvéni ki, különféle népek szökevényeiből és renegátjaiból, spanyolokból, görögökből, albánokból haderőt szervezett.

Az Oszmán-házi szultánok emberöltőkön át nagy igyekezetet fejtettek ki flottájuk kiépítésére, mert tisztán látták a tengeri haderő fontosságát egy nagy birodalom életében. Népük állattartásból élő belső-ázsiai nép volt, esetleg lovas

nép, s az 1300-as évek előtt talán nem is látta a tengert. (Karamürszel volt annak a tengerparti városkának a neve, amely-nél először jutottak a Márvány-tengerhez, s azokat a nehéz, kezdetleges ladikokat, amelyeket itt építeni kezdtek, karamürszelnek nevezi ma is a török nyelv.) A hajózásban tanítói lettek a tengerparti népek, az anatóliai partvidék törökjei, akik, mint például a mentesei törökök, a tengeri élet ismeretében és a kalózkodásban már gyakorlatot szereztek, és Bizánc elfoglalása óta fenntartás nélkül a görögök. Az oszmáni hatalom pedig érvényesítette azt a zsenge ifjú korától meglevő képességét, hogy más népek értékeit a maga hasznára, szolgálatába tudta állítani.

Egyiptom meghódítása után különösen szükséges volt a vízi erő, az erős flotta.

Szelim szultán ezt saját tapasztalatából tudta, mert a hosszú utat Isztanbulból Kairóig és onnan vissza Szírián keresztül ő szárazföldön tette meg, s ezért hazatérve nyomban hajógyár és hajók építéséhez kezdett. Ezt a munkát Szülejmán szultán is sürgette, s örömmel fogadta Barbarossa újabb hódolatát (1533), aki ekkor már Algír ura volt, s a neves kalózvezért a török hajóhad parancsnokává, kapudan-pasává nevezte ki. Barbarossa, török szolgálatban mohamedán néven Hajred-din („a hit jója”), Algírt, és később Tuniszt szállította, mint új tartományokat a birodalom keretébe, s zöld színű zászlaja alatt a török vízi erőt kész hajóhaddal és begyakorolt hajós néppel gazdagította. A tengeri haderő állni tudta a harcot a kor jelentős tengeri hatalmaival: Velen-

cével, amikor a signoriát még a tengerek királynőjének lehetett nevezni, és a Habsburgok spanyolországi ágával, tehát magával a császárral.

Szülejmán tehát új fronton támadhatta a császárt és az Oszmán-ház nyugati szomszédait. A harc változó szerencsével folyt. Barbarossa tuniszi utóda a császár személyesen vezetett seregétől vereséget szenvedett (1535), de maga Barbarossa számos csatát vívott kora leghíresebb admirálisával, Andrea Doriával, és sorozatosan támadta Velence birtokait és az itáliai partokat. A török nagyvezér, Ájász pasa, ostromot intézett Korfu ellen, ezt a hadműveletet a szultán szárazföldi úton Valonáig kísérte, s Lütfi pasa ugyanekkor betört Apuliába. A könnyű török lovasok, az akindzsik északon a

Piáven már korábban keresték az átjáró helyet Itália felé, és most dél felől is fenyegették Rómát, hogy több pátriárkai város (Jeruzsálem, Antiochia, Alexandria, Konstantinápoly) elfoglalása után ezt is a próféta helyettesének uralma alá hajtsák, és a próféta hitére térítsék. Nem Magyarországért folyt itt a harc, a tét sokkal nagyobb volt, a keresztény kultúra vívta védekezését a mohamedi kultúrával szemben. A harcban Velence súlyos békére kényszerült (1539), a császári flotta az algíri partokon vereséget szenvedett (1541), s a szultán hatalma a tengereken egészen a spanyolországi vizekig tündökölt és ragyogott. A török hajóhad a franciákkal szövetségben 1543-ban megszállta Nizzát, Toulonban telelt, s az 1544. évi békekötés után a tömeg ujjongó lelkesedése között

diadalmenetben vonult be Isztambulba. A török tengeri erő ugyan legfényesebb korszakában sem vetette le a kalózhajók harcmódorát (tizenhárom éven át egy főkalóz volt az admirálisa), olyanformán működött, mintha a portyázó lovasok, az akindzsik párhuzamos szerve lenne, de a szultán hatalmát félelmetessé és ellenállhatatlanná tette. Szülejmán a flotta birtokában nem apró balkáni fejedelmekkel háborúskodott, hanem mint belső európai és nyugati hatalmak szövetségese és ellensége, az egyetemes európai politikának volt szárazon és vízen tudatos, nagy jelentőségű képviselője. Korszaka Európa történetében a „török évszázad”, „siècle Turque” volt. És szünet nélkül további tervek lobogtak benne, s ő fáradhatatlanul rendelkezett azok megvalósításán.

KELETI VÁLLALKOZÁSOK

A földközi-tengeri flotta működésénél jellegében még vakmerőbb volt az a vállalkozás, amelyet egy egyiptomi pasa a Vörös-tengerről indított el, és az óceánon át Indiáig vezetett.

Egyiptom meghódítása és az arab félsziget vörös-tengeri partvonalának megszerzése után egy háremi eunuch: Hádím Szülejmán, aki előbb rövid ideig szíriai, majd hosszabban egyiptomi bejlerbej volt, a Vörös-tengeren flottát állított fel, és segítségével Aden és Jemen környékére terjesztette az Oszmán-ház fennhatóságát. Ezután hajóival kifutott a „nyílt tengerre” (Bahr-i Oman azt jelenti, hogy „nyílt tenger”), hogy Indiába hajózzék, és

Barbarossa mintájára ott is országot szerezzen az Oszmán-háznak.

Szülejmán szultán ebben a hadi vállalkozásban nem vett részt, ez már a vezírek vállalkozása volt, egyéni dicsvágyukat és érdekeiket szolgálva és az államszervezet lendületétől hajtva, s a viszonyokhoz mérten aránytalan vállalkozás. Isztambul tengeri utak központja volt, de csak a Mediterráneum vidékére. India pedig messze ezen túl, szinte egy negyedik világ-rész messzeségében, nehezen volt elérhető. Szülejmán szépapja, Fátih flottája Trapezuntból átkelve a Krímre, meghódította az ottani kefei tartományt, és megvetette lábát a krími félszigeten, de Adenből India nem volt meghódítható. A hadjárat kalandor vállalkozásnak bizonyult. Aden elfoglalásával mégis újabb kulcsfontossá-

gú helyet szerzett az oszmáni birodalomnak, amely azt vagy háromszáz éven át (1839-ig) bírta, de óceáni flottabázissá kiépíteni nem tudta. A kísérletnek nem volt folytatása.

A keleti ügyek iránt Szülejmán soha nem mutatott olyan közvetlen érdeklődést, mint apja. Keleti teendőit mint befejezetlen ügyeket örökségül kapta az apai hagyatékból, mert apja hódításai szokatlanul korai annektálások voltak, és gyors lázadások következtek utánuk. Először a szíriai helytartó lázadt fel, egy arab, ezt a közeli kormányzók leverték (1521). Később az egyiptomi helytartó függetlenítette magát. Ez korábban másodvezír volt Szülejmán dívánjában, de noha ő volt a soron és mégsem ő lett a nagyvezér, hanem Ibrahim pasa, a szultán

kegyence, egy „cselebi”, önérzetében megsértve, az egyiptomi helytartóságot kérte magának. Korai példát szolgáltatva török helytartók lázadására, Egyiptomban szultán Ahmed kánnak nevezte magát, mint egy szultán és kán pénzt veretett, és a pénteki imát a maga nevére mondatta (ezek a mohamedán világban a felségjogok teljességét jelentették). A szultán egymás után több szolgáját küldte a lázadó ellen, különböző kísérletek után maga a „cselebi” állította helyre a rendet és a szultán hatalmát, és „szultán Ahmed kán” feje törzse nélkül került be a paradisah udvarába, ahogy ők mondani szokták, a „boldogság kapujába”.

Lázadások a birodalomban sűrűn kísérték egymást, alig van olyan esztendő, amelyben az idők krónikásai lázadás le-

veréséről és a padisah újabb diadaláról ne lennének híradással. Egyes keleti tartományokban, különösen Bozok és Tarszus vilájetekben a nyugtalanság különösen gyakran jelentkezett, olyan volt, mint a gyeptűz: ha erős nyomásra valahol elfulladt, távolabb újra lobbort vetett, mintha idegen fuvalom is élesztené. Több ember nevéhez fűződnek e lázadások, egynek-egynek Dzelál sejk, Zinnun baba, Kalender oglu voltak a vezetői (a mozgalom híveinek közös néven dzselálí volt, a neve), tehát a nyugtalanság vallási előljárókhöz kapcsolódva próbált erőre kapni. A hívők vezetőiket új prófétáknak tartották, „igazi imámként” tisztelték, és a földi hatalom-egyetlen jogos birtokosának tekintették; a dinasztia szolgálatában álló krónikaírók viszont sekínek,

azaz rablónak nevezték, bűnös lázadónak mondták őket, és ritkán emlegetik a kormányzók és a helyi szervek erőszakoskodását, vagyis nem akarnak tudni a mozgalmak szociális okairól. Szerintük vallási jellegű ellenzék, a sía egy-egy új változata vette tagadásba az Oszmán-ház hatalmát, és az Oszmán-házi szultán, aki mint kalifa az egyetemes mohamedán vallás első képviselője volt, az eretnekmozgalom letörését kötelességének tartotta.

A régóta lappangó ellentét a szunna és a sía két vezérállama, Törökország és Perzsia között Szülejmán korában két ízben vezetett háborúra. Az elsőben (1534—1536) a szultán nem kívánt személyesen részt venni, Ibrahim pasát, a nagyvezért küldte, de az óvatos görög

Tebriz táján a perzsa sereggel ismerkedve nem mert csatába bocsátkozni, és a szultánt hívta, mert „sah ellen sah kell”. Szülejmán megjött, de a perzsák, éppen úgy, mint egykor a rómaik elől a parthusok, vele szemben is kerülték a nyílt csatát, és mindig visszavonultak. Erre a szultán, taktikázó hadmozdulatok után Bagdad ellen irányította serege egy részét, s miután ezt perzsa őrsége elhagyta, a török csapatok a várost harc nélkül elfoglalták. Szülejmán diadalmenetben bevonult Bagdadba, tisztelettel sorra járta e csodás múltú város kegyhelyeit és világi emlékeit, a mohamedán „szentek fellegvárát” (burdzs-i evlijá). Rablást és pusztítást nem engedett meg benne, mert ahogy egy török versike mondja: „nincs szerető, aki olyan tudna lenni, mint az anya, és

nincs város, amely olyan tudna lenni, mint Bagdad maga”. A bagdadi tartományt Szülejmán helytartói tovább szélesítve eljutottak Baszráig (1538), és közel négyszáz évnyi időtartamra ezt a tartományt is a birodalomhoz kapcsolták. Legfőbb ellenségét, a perzsa sahot azonban nem sikerült csatára kényszeríteni; a szultán hazatért Isztanbulba, és a háború békekötés nélkül erőtlenül elaludt.

Második és harmadik perzsa hadjárata, tulajdonképpen ugyanazon háború két felvonulására, mintegy két évtizeddel később határozta el magát, olyan körülmények között, amilyeneket a török szultánok nem szoktak kiaknáztatlanul hagyni.

Elkász mirza, Tahmaszp perzsa sah szökevény öccse, Szülejmán szultán udvarába menekült, és a szultánt háborúra

tüzelte bátyja ellen. A szultán a perzsa herceg fogadkozásának hitelt adva, ellenségei körében dúló testvérháború biztató reménykedésével hadat indított Perzsia ellen. Mint az előbbi alkalommal, most is könnyen benyomult Tebrizbe, ahol ekkor a sahok székeltek, de ellenfelét most sem tudta csatára kényszeríteni. Telelőre Aleppóba húzódott, és megelégedett azokkal a sikerekkel, amelyeket vezírei Grúziában értek (1548-ban és 1549-ben). A háború második szakaszában Szülejmán szultán megint Tebrizig nyomult, és megint ütközet nélkül tért onnan vissza. Csak a vezírek mérték össze erőiket, a törökök oldalán bejlerbejek és pasák, a perzsákén kánok és szultánok vitatták uruk igazát. A nyár végére a szultán Amásziába ment telelőre (1554), s miután itt Tah-

maszppal békét, Habsburg Ferdinánd követével fegyverszünetet kötött (1555), a második és harmadik perzsa hadjáratot is nevezetesebb hadi tény és országhódítás nélkül zárta le. Az amásziai telelő egyik terméke volt Ferdinánd követének, Augerius Gislenus Busbequius „négy levele” (*Legationis Turcicae epistolae quattuor*), amelyekben az előkelő diplomata Szülejmán környezetében főleg a fegyelmet és a fényűzést látta meg, a másik pedig a követ kísérőjének, a Fugger-bankház egyik szolgálattevőjének, Dernschwamnak az útleírása, amely reálisabb megfigyelésekkel, a török élet köznapi formájáról adott nagyon értékes tájékoztatást.

ÚJBÓL MAGYARORSZÁGON

A perzsa háborúkkal és a nyugati politikával elfoglalva, Szülejmán szinte egy évtizeden át csak közvetve törődött a magyarországi ügyekkel, és nem az ő ifjúkori terveinek megújult sarjadása, hanem az itteni események fordították újból erre a figyelmét. János király halála (1540) után a „bécsi váli” csapatokat küldött Magyarország megszállására, mert személyi szerződések szerint, amelyek akkoriban népek sorsának alakításában szereppel bírtak, Magyarországhoz joga volt. Miután gyenge csapatait Szülejmán serege Buda alól elűzte, a szultán óbudai táborában tanácskozott azon, hogy mi legyen a teendő. János király árvájával, János

Zsigmonddal jóakarattal és kegyesen bánt, talán azon jószomszédi viszonyból fogva, amely őt Izabella királyné apjához, Zsigmond lengyel királyhoz fűzte. Nem ölette meg a csecsemő királyfit, „elődei gyakorlata szerint az összes magyar urakkal együtt”, mint egyik vezírje tanácsolta, sem nem vitette magával Isztanbulba, mint egy másik tanácsosa ajánlotta, hogy „felnövekedve arra a célra használhassa, amire akarja”, hanem Erdélybe küldte vajdának, mert apja és nagyapja is erdélyi vajda volt, s ezért Erdély olyanak tűnt, mintha a Szapolyaiak családi birtoka volna. Buda váráról pedig úgy intézkedett, hogy az török végvár és tartományi központ, s azokból a földekből, amelyeket Budához tartozónak ítélt, török tartomány legyen (1541).

A budai török tartomány biztosítására 1543-ban hatodszor jelent meg Magyarországon, Budát megerősítette, és birtokának biztosítására, Budához mintegy elővárnak elfoglalta Esztergomot, Székesfehérvárat, Tatát stb., s a tartomány további szélesítését vezíreire bízva, huszonhárom éven át megint hidegre tette magyarországi terveit. Csak újabb huszonhárom év múlva, 1566-ban, öregen és betegen avatkozott személyesen Magyarország ügyeibe, ekkor vezette tizenharmadik hadjáratát, magyar földek ellen a hetediket, de ennek a végét már nem érte meg, mert Szigetvár ostroma közben, két nappal a vár eleste előtt, a vár tövében meghalt.

Halálát az utód megérkezéséig titkolva, a nagyvezér naponként többször megjelent

elzárt sátrában, majd lefüggönyözött kocsijánál, és úgy tett, mint aki jelentéseket ad le az élő padisahnak. Így szállították előbb Belgrádba, s miután Szelim herceg itt átvette a hatalmat, tovább Isztambulba. Saját dzsámija udvarában temették el, és a sír fölé hamarosan türbét emeltek. Szívét és egyéb belső részeit Szigetvár közelében helyezték nyugalomra, ezek fölé is türbe épült. Százhusz évvel később, 1686-ban, a magyarországi török uralom bukása után a császári hadak valamelyik kiválósága, egy hauptman a türbe köveit egyéni zsákmánynak minősítette és elhordatta. Csak a helynév maradt meg belőle: Türbék (a „türbe” többes száma, nyilván mert több türbe épült azon a tájon).

*

Nagyjában ez volt Törökország története Szülejmán korában, és magáé Szülejmáné is, mert ami Törökországban a 46 év alatt történt, Szülejmán rendelkezései nyomán történt. Szülejmán sűrűn rendelkezett, és parancsa teljesítését mindig ellenőriztette.

SZÜLEJMÁN MINT URALKODÓ ÉS EMBER

Keleti király volt, hatalma korlátlanságával. Csak hódolatot fogadott el. Megfelelően annak a török proverbiumnak, hogy „az emberfélét csak véres szigorral lehet féken tartani, de kegyes szóval soha”, a hanyagságot és ellenmondást keményen megtorolta, s ha az ítélet halálra szólt, szolgái azt nyomban végrehajtották. De nem volt vérengző. Nem hasonlított Tamerlánhoz. Ellenséges várak gyanánt foglalta el Bagdadot, ismételten Tebrizt, Budát. Bagdadban megtiltott minden rablást és kártevést, Budán és Tebrizben is érdeklődést mutatott e városok múltja iránt. Vérengző hírt nem hagyott maga után.

Szeretett tanácsot, dívánt tartani, a mások véleményét kikérte és meghallgatta. Erre is volt török tanítás: „egész ember csak az olyan ember lehet, aki magában okos, de azért tanácsot tart; mert aki tanácsot nem tart, ha okos is, csak félember, s ha meg nem is okos, akkor semmi ember”. Fiatalabb korában tanácsosai, vezírei között ült, közvetlenül megbeszélte velük az ügyeket. Amikor a tanácskozások fárasztani kezdték, a dívánteremben rácsos erkélyt csináltatott magának (ezt az erkélyt kafesznek hívták), erről figyelte a tárgyalást, s ahogy észrevétlenül tudott jönni, távozni is tudott úgy. A tanács tagjai sokszor nem tudták, hogy a padisah figyel-e tanácskozásait vagy nem.

A 46 év alatt tíz nagyvezér szolgálta őt, ezek közül egyet apjától örökségben

vett át, egyet ő adott át utódának. A többi nyolcból ketten szolgálat alatt természetes halállal haltak meg, ketten szultáni parancsra, az ítélet kimondása után nyomban. A többiek szolgálatot cseréltek.

Testileg fáradhatatlan volt. Noha a hajózást sokra értékelte, hajóutakat nem tett, legfeljebb Isztanbul vizein gyöngyház berakásos bárkáján vonatta magát ide vagy oda, a flottaparádékat is palotája erkélyéről szokta végignézni. Tizenhárom hadjáratát többnyire lóháton járta végig, s ezeken az utakon akkora távolságokat lovagolt be, mintha körüllovagolta volna a földet. Csak az utolsó hadmenetét, a szigetvárít csinálta kocsiban, egészségének romlása miatt. De ezen az úton is lóháton ment végig Isztanbulon, mert hadba vonulását csak így tartotta

illőnek, s az útba eső városokban, Edirnében, Belgrádban szintén lóháton vonult a városon keresztül.

*

Milyen volt ennek az embernek az egyénisége, a magánélete? Milyen volt a családi élete? Viszonya másokhoz, rokonokhoz és idegenekhez?

Nem lesz könnyű ezekre a kérdésekre választ adni. Elsőnek házaselete vázolására teszünk kísérletet.

Házasságai merőben különböztek elődei házasságaitól.

Szülejmán elődei kétszáz éven keresztül egyenrangú, saját mindenkori rangjuknak megfelelő törzsfőnöki vagy fejedelmi családból vettek maguk mellé feleséget, esetleg egyidejűleg többet is, ha az kívánatos-

nak látszott, mert vallásuk ezt megengedte, s a közvélekedés megszokta. A családalapító Oszmán felesége egy sejknek a leánya volt. Fiának, Urchánnak első felesége egy görög várúr leánya volt, ezt apja harcban szerezte neki, amikor fia még csak 12 éves volt; később egy türkmén törzsfőnök leányát, majd élteesebb korában Kantakuzenosz Teodorát vette feleségül, ez bizánci hercegnő volt. Oszmán unokájának, Murádnak szintén három feleségéről tudunk; az egyik Gülcicsek („Rózsavirág”), egy másik feleséggel együtt egy-egy mohamedán fejedelmi család leánya, a harmadik Sisman bolgár cárnak a leánya, Tamara volt. A következő íz, Jildirim Bajazid, Germiján családbeli fejedelemleányt, majd egy bizánci hercegnőt és egy olasz rabnőt bírt felesé-

gül, s utóbb Lázár szerb kenéz Milica nevű leányát tette feleségévé. És így folyt az Oszmánok házasodása a Timur Lenk által előidézett nagy törés után, a XV. században is. A házasságkötést sok esetben szerződés előzte meg, kelengyéül egy-egy újabb tartomány került az Oszmán-ház birtokába, mert az Oszmán-ház volt az erősebb szerződő fél, és a hozomány velejárója volt a házasságkötésnek.

II. Murád és Brankovics Mara házasságával lezárult a rangbeli kereszténymohamedán házasságok sora. A Balkánon többé nem volt olyan fejedelmi család, amellyel az Oszmán-ház tagjai egyenrangú és előnyös házassági szerződést tudtak volna kötni, s a keresztény ortodoxia körén kívül eső nyugati udvarok és dinasztikiák felé hasonló kapcsolatokra lehe-

tőséget a török udvarban nem kerestek. Így az Oszmán-ház házassági politikája számára csak a mohamedán hemiszféra maradt nyitva, s ezért a család tagjai mohamedán földről hoztak maguknak feleséget: a már ismert II. Bajazid a Zülkadrí család leányát, fia I. Szelim, a krími kán, Mengli Giráj leányát vette feleségül.

Szelim fiával, Szülejmán szultánnal a török birodalom hatalmi delelőjére érkezett, s Szülejmán szultán sajátos helyzetben találta szemben magát. Az európai oldalon a törökség a nyugati kereszténység falába ütközött, ahonnan az Oszmán-házi hercegek a keresztény és mohamedán világ akkori ellentéte miatt női feleségül nem kívántak (ilyen gondolat az Oszmán-ház későbbi hanyatlása során,

a XIX. században merült fel, de tervvé akkor sem erősödött), a keleti végeken pedig Perzsiáig és a baszrai öbölíig érve, eljutott „a világ végéig”, s e tájakon az Oszmán-ház fiai nem találtak olyan családot, amellyel házassági kapcsolatba lépni hozzájuk méltónak látszott volna.

Ázsia belsejében ugyan éltek neves török vagy mohamedán dinasztiák, amelyek azzal dicsekedhettek, hogy nagy hódítók, Dzsingiz meg Timur leágazásai. Szamarkand, Kiva, Buchara mohamedán központjai az oszmánik szemében akkor is a szellemi és anyagi nagyság kiváló példaképei gyanánt ragyogtak, amikor ők az Isztanbullá vált Bizáncban márványpalotákban laktak, és birkanýájak meg hegyoldalak helyett népekben és országokban számoltak; de a nehéz út és a nagy távol-

ság miatt alig voltak elérhetőek, talán azért, mert közbül feküdt Perzsia, a törökök felfogása szerint a mohamedán vallás szakadár népe, nagy kiterjedésű, világnézetben ellentétes, ellenséges ország. Perzsia éppen akkor érte meg szellemi és politikai renaissance-át, amikor az oszmáni hódítás a perzsa határokhoz ért, s a hosszú rabságból szabadult népek frissen lobogó gyűlöletével, mint egy lángfüggönnyel az oszmánik útjába állt, és a szunna két világát, Isztanbult és Bucharát területileg elválasztotta. A köves Arábiához és a baszrai lídóhoz ért nagy hatalmú oszmánik úgy érezték magukat, mint kis gyermek magas hegy vagy széles tó előtt: nem tudtak rajta áthaladni. A nyugati szunníta központ, a Fátih és Szülejmán szellemében fejlődő Isztanbul nem tudott

kapcsolatba lépni a keleti szunníta központokkal, amelyeket a mogulok Indiája és az őzbek Buchara reprezentált, és nem látott maga körül senkit, aki hozzá méltó és hasonló lett volna.

A Fekete-tengeren túl, a krími Bagcse-szerájban székelő káni dinasztia, a Giráj-család felé még nyitva állt egy rés, de az Oszmán-család a maga mohóságával azt is eltorlaszolta maga előtt. A krími kánokat az Oszmán-család hűbéreseinek tekintette, későbbi szultánok valóban hűbéressé tették, évről évre szabályszerűen folyósított „csizmapénzzel” fizették. Mivel az Oszmán-család a Giráj-család helyzetét tovább is mélyíteni akarta, a családot szándékosan nem emelte magához, és sok nagy sikerű hódításuk után az Oszmánok, magukhoz hasonlót sehol

meg nem tűrve és élni nem engedve, Budától Baszráig senkit nem találtak, akit márványpalotáik nagyasszonyává avathattak volna. Az Oszmán-ház egy nagy világbirodalom trónján izolálta magát, s Oszmán-házbeli királynékról és a szultánok anyjáról annál kevesebbet tudunk, minél közelebb kerültek időben hozzánk.

A szöjüti törzsfőnökök nagynevű ivadécai, a nagy hatalmú szultánok Szülejmán óta ajándékba küldött vagy pénzen vásárolt rabnőket vettek maguk mellé élettársul, és műveltség nélküli asszonyokat emeltek a szultánné magas méltóságába. Amíg más dinasztiaéknál az anya aggódó szeretete is beleszólt a fiú sorsának irányításába, politikai és vérbeli barátságával, kulturális és gazdasági kapcsolataival erősítette a dinasztia és az ország helyzetét, az

Oszmán-házban rokoni kapcsolatok és hagyományok nélkül előkerült nők voltak a feleségek, akik a hatun (kadin) rangjára emelkedve, idegen emlékek birtokában, és ismeretlen nyelveken beszélve, előbb a feleség-társak sűrű perpatvarában, később mint válidék: anya-szultán-nék, a közügyek irányításában is, az intelligencia alacsony foka és a szenvedélyek lendülete szerint csak szeszélyes egyéni törekvéseiknek kerestek kielégülést. A szultánok családja örökölt hagyományok nélkül, testvérek és nagymamák nélkül, rokonok közössége helyett irigykedő nők vetélkedő gyülekezete volt, nem „dár üsszaádet”, nem „a boldogság háza” volt, ahogy az udvaroncok nyelvén hívták, nem család, hanem egy zárt életre kényszerített nők nehéz közössége volt, hárem,

nem abban a tisztos értelemben, ahogyan a törökök abban a ház belső csendes otthonát látták, hanem sokszor abban a másikban, amelyet a szó az európai nyelvekben kapott, táncoló odaliszkokkal és korbácsos eunuch agával, akit inkább kizlar aga néven ismer a regényirodalom. Ez az életforma az Oszmán-ház életébe nem frissülést, hanem hanyatlást hozott.

Az Oszmán-házi hercegnők sorsa a szülejmáni korszakban ennek megfelelően alakult. A nő sorsát a mohamedán világban általában az apa akarata indította el, s az Oszmán-házi hercegnők a korábbi időkben, rendszerint csereházasságban, mohamedán fejedelmek fiainak lettek feleségei. Sohasem más vallásúaké, mert az iszlám törvénye engedte, hogy mohamedán férfi más vallású nőt feleségévé te-

gyen, de más hitűnek ilyen jogot viszonosan nem adott. Amikor aztán a szülemáni korszakban az egyenrangú fejedelmi házak elfogytak, s a török királylányokért királyfi többé sehonnan nem jött, kiházasztásuknak új módja alakult ki. Nőtestvéreiknek, családjuk nőtagjainak az Oszmán-házi szultánok szereztek élettársat, éppen olyan könnyen, mint önmaguknak. Szemrevaló, ügyes fiú a szerrájban nevelt janicsár-gyerekek s az ajándékba kapott vagy pénzen vásárolt rab-szolgák között mindig akadt, a hercegnők ezek közül választották élettársukat. Az ifjú ember ezáltal dámád lett, vő vagy sógor, magas állásokba került, s a hatalom támasza lett, de továbbra is szolga (kul) maradt. A szultánok az értékes embereket felhasználták, de továbbra is

szigorú fegyelem alatt tartották. A legszigorúbb ítéletet a dámádra is kimondták, és új dámád mindig akadt. A dámád-rendszer, mint a nepotizmus török válfaja, mindvégig pillére volt az Oszmán-háznak, és mint a szultánok házasságai rabnőkkel, a dámád-rendszer is Szülejmán szultánnal indult el későbbi fejlődésére. Fattyúhajtásai is támadtak, a dámád dámádja is rang lett, s a török közélet dámádokkal és másoddámádokkal, pasazádékkal és pasa-oglukkal lett tele. A török arisztokrácia kifejlődése ugyan későbbi időre esett, de csírázni Szülejmán korában kezdett.

Maga Szülejmán szultán keveset élt a hárem virágaival, csak két asszonynak adott nagyobb szerepet az életében. Két „belső asszony” (hásszeki) élt mellette,

akik azért emelkedtek magas rangra, mert fiúgyermeket szültek a szultánnak. Az egyik Gülbahar vagy Gülübahar volt, „Tavaszi rózsája”, ennek a fia volt Musztafa (akinek a gyászos sorsáról még meg fogunk emlékezni), a második Hurrem: „Mosoly”. Ezt uralkodása első éveiben prezentálták neki mint rabnőt, egy híradás szerint északi országból hozták, más vélekedés szerint francia hercegnő volt, az európai irodalmakban Roxolán (Ruh-szár-i ál) néven ismeretes. Gülübahar háttérbe szorult, Roxolán pedig több fiúgyermeknek lett az anyja, és haláláig (1558) Szülejmánnak nagy hatalmú kegyelt élettársa volt.

Majdnem négy évtizeden át Szülejmán udvarának szinte egyetlen asszonya, Szülejmán egyéni örömeinek és bosszúságai-

nak kizárólagos forrása, nagyravágyó nő volt, aki az ifjabb feleség előnyeivel uralkodott az uralkodón, és erős akarattal hosszan hajszolta azt a célt, hogy a más asszonytól született idősebb fiú helyett az ő fia legyen a trón örököse. És ismétlődött a török sehzádek, az Oszmán-házi hercegek sorsa, aminek az volt a lényege, hogy egyért, a trón birtokosáért meg kell halni mindannyiuknak. Mert a birodalom az Oszmán-család domíniuma, Memálik-i ál-i Oszmán volt, de nem lett soha condominium, nem volt felosztható hagyatéki tárgy, nem került feldarabolva sok testvér kezére, mint Attila, Dzsingiz vagy Tamerlán birodalma, hanem egyetlen test maradt, és egészben illette meg az utódot.

VISZONYA CSALÁDJA TAGJAIHOZ

Szülejmán mint apja egyetlen fiúgyermeke vérontás nélkül ülhetett ősei örökébe, s mint egy eszményi lovag, erkölcsi terhelés nélkül kezdett uralkodni. Első rokoni vér a rodoszi hadjárat során (1522) tapadt kezeihez. Rodoszi győzelme színhelyén a lovagok között, akiknek szerződésben szabad elvonulást biztosított, talált egy Oszmán-házi rokont, egy Murád nevű sehzádét, aki a II. Bajazid elől menekülő Dzsem herceg fia, Szülejmán apjának unokatestvére volt, s mint kisebb értékű túszt élt a lovagok földjén már két-három évtized óta. A vár átadása után került elő, fiával együtt, s feltehető volt, hogy mindketten fegyverrel harcoltak Szülejmán

ellen. Ezt sem mint török közemberek, sem mint Oszmán-házi hercegek büntetlenül nem tehették, és Szülejmán azonnal megölette őket. A török őshazában mindenki ugyanígy cselekedett, és Kaf hegyétől Kaf hegyéig, vagyis napkelettől napkeletig ma is ez a törvény él.

Súlyosabb megítélés alá esik viselkedése fiaival szemben.

Fiai egy-egy kormányzóságban mint szandzsákbejek teljesítettek szolgálatot, egy-egy udvarmester (lala) vezetése alatt nevelődve, akinek az volt egyik dolga, hogy a sehzádékkal vadászatokon szórakozzon, mulasson, és a másik, hogy a sehzáde viselkedéséről, tetteiről és terveiről a padisahnak jelentéseket tegyen. Ez volt a gyakorlat, a szultáni hatalom zavartalanságának biztosításáért, s egy-

ben az Oszmán-házi hercegek sorsának közös indulása. A folyamat következő szakasza is többször ismétlődött. Hurrem, a kegyelt ifjú feleség először azt érte el, hogy Musztafa herceget, a korábbi feleség fiát, a közeli szaruháni kormányzóságból, amit már 15 éves korában kapott, a távolabbi Amásziába helyeztette át, s emide a maga fiát tétette. Ez rangbeli megkülönböztetést jelentett. A cselszövény további fázisaiban hírek és jelentések érkeztek arról, hogy Musztafa herceg sokat érintkezik a janicsárokkal, hogy híveket keres magának, hogy az udvari intrika nyelvén, aminek Hurrem volt az irányítója, apja ellen készül, a trónra kívánczik. A közel hatvanéves Szülejmán tudta, hogy az ő apja ilyen úton távolította el a nagyapját a hatalomból

és az élők sorából, és hitelt adott a híreknek. Ekkoriban háború folyt Perzsia ellen. Szülejmán maga is a harctérre ment, és nem akart veszélyes helyzetet hagyni maga mögött. A Kónia közelében fekvő Eregliban, pontosan egy Ak tepe nevű helyen magához rendelte Musztafát. A herceget a padisah sátrában hét néma várta, leteperték és megfojtották, más hóhérok azon nyomban laláját és istálló-mesterét ölték meg. Talán vitás az a híradás, hogy a sátor függönyei mögül Szülejmán végignézte, hogy erőteljes fia hogyan védekezett a hóhérlegények ellen, de vitathatatlan, hogy fia megölettetésében Szülejmán nem volt sem „Nagy”, sem „Magnifico”. Az egykorúak kronogrammot szerkesztettek az eseményről, ennek szavai (mekr-i Rüsztém) magyar

fordításban azt jelentik, hogy „Rüsztem ármánya”, tehát Rüsztem pasát tartották a gyilkosság értelmi szerzőjének, s Rüsztem mögött ott állt az ifjabb feleség: Roxolán.

A kegyenc Szelim hercegnek, később Szülejmán utódának volt egy Bajazid nevű édestestvér öccse, aki a Musztafa sorsában megláthatta a magáét. A két testvér már apjuk életében összetűzött, s a harcban Bajazid alul maradt. Bajazid menekült, az erzerumi pasától patkószeget kapott, hogy lovait patkoltathassa (ezért a pasa később a fejével lakolt), és négy serdülő fiával eljutott Perzsiába. Perzsa földön biztonságban vélte magát, mert ekkor az emberek gondolkodásán a vallás uralkodott, s a két mohamedán felekezet képviselői, törökök és perzsák

ekkor már második nemzedékben vívták vallásháborújukat, a maguk igazáért. S a sah azért is szívesen fogadta az oszmáni sehzádet, mert azt a szerepet szánta neki, amit az ő öccse, Elkász mirza kapott a szultán udvarában. Szülejmán szultán, a „dicsőséges”, ekkor már számos győztes hadjárat elindítója, rettegett a bujdosó herceg perzsiai szereplésétől, ismételten követet küldött világnézeti ellenfele udvarába, és drága pénzen engedélyt szerzett arra, hogy szökevény fiát és annak gyermekeit hóhérjai perzsa földön megölhessék. Sah és szultán megállapodtak a menekülők meggyilkolásában, az egyik kérte, a másik engedte, s a hóhérok elvégezték a dolgukat (1561). A szerencsés szultán, aki nem ölt testvért, amikor trónra lépett, nem tudott úgy lekerülni

róla, hogy családjában vért ne ontson:
csak azért, hogy a birodalom háborítat-
lanul egy kézben maradjon.

VISZONYA VEZÍREIHEZ

Fiai sorsának vázolója után aligha lehet könnyed választ adni arra a kérdésre, hogy hogyan viszonyult Szülejmán a „szolgáihoz”, hogyan viselkedett vezíreivel, minisztereivel szemben.

Elsőben kedves nagyvezérének, Ibrahimnak a sorsával próbálunk választ adni a nehéz kérdésre.

Egy pargai származású görög rabgyerek fiatalon a szintén ifjú Szülejmán szolgálatába került, talán már akkor, amikor ő, nagyapja életében, a krími félsziget csücskében kefei szandzsákbej volt, vagy csak később, Mániszában, talán röviddel 1512 után. A szolgálatkész, ügyes gyerek, aki nyelveket tudott, a zenéhez értett, és

verselgetett is, mint mohamedán az Ibrahim nevet kapta, s megnyerte Szülejmán rokonszenvét és tetszését. Gyorsan emelkedett a könnyű palotai szolgálatban. Pár évvel azután, hogy Szülejmán trónra került, elnyerte a nagyvezér magas rangját (1523), s kevéssel utóbb a szultán húgának, Mihr u Mahnak a kezét is, tehát császári vő, dámád lett. Kortársai, harctereken kitűnt vitézek nehezményezték, hogy egy udvaronc, egy „cselebi” kapta a magas rangot, amely csak érdemes katonát illetne meg, a katonák között tehát nem volt népszerű, s Isztanbulban a köznép száján egy rövid versike is csúfolta őt: „Két Ábrahám élt a földön; az egyik (ti. a bibliabeli Ábrahám) szétzúzta a bálványokat, a másik (ti. Ibrahim, az akkori nagyvezér) palotája kertjében

felállította azokat” (ti. azokat a szobrokat, amelyeket a budai királyi palotából 1526-ban zsákmányként magával vitt). Palotáját egy kisebb zendülés a szobrokkal együtt elpusztította. 1529-ben a budai várban mint nagyvezért, négy évvel később a perzsa hadjáratban mint szerdárt szorongatták a janicsárok, és azzal sem volt szerencsés, hogy Iszkender cselebit, a neves defterdárt megölette. Magas állását mégis tizenhárom esztendőn keresztül (1536-ig) megtartotta, a szultán benső barátja volt. A szultán naponként több órát töltött társaságában, kinn a táborban és benn a szerájban vele tanácskozott és vele szórakozott, s negyedszázados barátkozás után egy éjszaka megfojtatta, állítólag azért, mert úgy szerette a pompát, mint aki trónra és királyságra vágyik, és

királyságra vágyni Törökországban senkinek nem volt szabad. Hirtelen kimondott ítéletét később versben siratta, hogy „Nimród tüze gyenge gyermekláng azokhoz a kínokhoz képest, amiket ő Ibrahim halála miatti fájdalmában érez”.

Nyolc nagyvezére közül Ibrahimon kívül még egynek jutott ez a sors. Kara Ahmed elégedett, bölcs ember hírében állt, és neves katona volt (Temesvárt ő szerezte meg török birtoknak). Kívánsága nélkül kapta a nagyvezérséget, vonakodva fogadta el, vonakodása miatt a szultán erős ígéretével, hogy holtáig nagyvezér marad. De a nagy hatalmú szultánasszony, Hurrem, más folyást adott a dolgoknak. Ő Rüsztlem visszatérését óhajtotta, s hogy ez megtörténhessen, Kara Ahmednek távoznia kellett az élők sorából. Akkor

csaptak rá a szultán hóhérjai, amikor a dívánterem elé ért, hogy kihallgatásra járuljon a szultán elé.

Kormányválság, hivatali személyváltás megoldásának közönséges módja volt a padisah által elrendelt kivégzés, és az sem fékezte a szultán haragját, hogy a vezír egyben dámád, a padisah leányának vagy nővérének házastársa volt. A vezír ebben a minőségben is kul maradt, szolga maradt, a padisah szolgája maradt. Az oszmáni birodalomban mindenki rabszolga volt, a padisah rabszolgája, és mindenki tudta, hogy a padisah élet és halál feltétlen ura volt. Az oszmáni történelem ezer meg ezer nyugtalan megmozdulása, ezernyi elnyomott lázadása között egy sincs, amely ilyen véres ítélet nyomán sarjadt volna. A megölt vezírek fiai apjuk

kivégzése után teljes hűséggel és odaadás-
sal szolgálták tovább a szultánt; s a
„rangtársak” nem saját sorsukat látták
benne, hanem az alkalmat rangbeli elő-
haladásra.

Azért is nem támadt soha nyugtalanság
ilyen ítélet miatt, mert az udvar szolgálat-
tevői idegenek, gyökértelenek voltak, nem
a népből sarjadtak. Szülejmán szultán
kilenc emberre bízta pecsétje használatát,
azaz kilenc embert tett meg nagyvezér-
nek, rendszerint bizonyos hierarchia sze-
rinti rangsorban, a díván vezírei közül.
A kilenc nagyvezér között 3—3 volt
bosnyák (horvát) és albán, egy-egy görög
és hercegovinai, egy ismeretlen származá-
sú hádim (eunuch). Tehát egy sem volt
közöttük török, s valamennyien a köz-
emberi janicsár sorból emelkedtek fel.

Az oszmáni birodalomnak Szülejmán korában nem volt népi török jellege, s ahogy vezírei nem török, hanem oszmáni vezírek voltak, udvara nem török, hanem oszmáni udvar volt, s hivatalos nyelve sem volt török, hanem oszmáni nyelv. A török nyelv csak összekötő nyelv volt, de ahogy egy Isztambulban járt Pigafetta nevű dalmata tapasztalta, „az oszmáni udvarban mindenki tudott horvátul”.

VISZONYA A MOHAMEDÁN VALLÁSHOZ

Szülejmánnak a valláshoz való kapcsolata olyan volt, amilyent elődeitől örökölt. Ez is külön fejezetben érdemel megbeszélést.

A szöjüti törököknek a mohamedán valláshoz való kapcsolatát a krónikák Oszmán bejig vezetik vissza. Oszmán bej egy sejknek, mohamedán papi embernek a leányát vette feleségül, s ezzel közvetlen kapcsolatba került vallási ténykedőkkel. Azt is írják róla, hogy esténként mécses világánál olvasgatta a Koránt, ami kétszeres legenda, mert Oszmán bej aligha tudott olvasni, és semmi esetre sem tudott arabul. Tény azonban, hogy fia, Orchán, Niceában dzsámit és mohamedán iskolát

épített, s ebben a mohamedán vallás szunníta módozata szerint folyt a tanítás.

Bizánc elfoglalása után előállt az új feladat, hogy e várost, amelyben több százezer görög nyelvű keresztény lakott, nyelvében törökké, vallásában mohamedánná kell tenni. Ezen az úton az első nagy lépést Fátih, a „Hódító” tette. Fátih az ostrom miatt és az elvándorlások következtében megritkult lakosság pótlására birodalma különböző területeiről törököket telepített a városba (ahol törökök korábban alig laktak), összefogásukra monumentális dzsámit építtetett, s a dzsámi közvetlen szomszédságában az iszlám szellemi fellelegvárául nyolc iskolát (medresze), amelyekben a mesterek vallási és világi ismeretekre oktatták tanítványaikat. Fátih fia, II. Bajazid

követte ezt a példát, szintén egy nagyszabású dzsámit épített, hozzá kapcsolódó jótékony intézményekkel, iskolával, szegénykonyhával, utcai vízcsurgókkal, amiket a törökök összefoglaló néven hajrát-nak neveznek. Az Isztambulban székelő harmadik szultán, I. Szelim is építeni kezdett egy dzsámit, de halála miatt befejezni nem tudta.

Szülejmán korában tehát már hagyomány volt, hogy a szultán a fővárosban vallási intézményeket létesítsen. Elődei nyomdokain haladva, Szülejmán többet és nagyobbat alkotott, mint amennyit elődei munkásságában látott. Befejezte az apja által megkezdett Szelim dzsámi építését (1522), és sok újat épített, nevezetesen egyet fiatalon elhalt fia, Mehmed emlékére (Sehzáde dzsámi), egyet a

leánya, Mihr u Mah emlékére, egyet felesége, Hurrem emlékére, s végül egyet, egy rendkívüli szépet és nagyot, a saját lelke túlvilági megítélése javára (1556), itt a földön pedig a város különböző pontjain települt mohamedán közösségek összefogására. Legkedvesebb volt szemében az utóbbi, ezt nevéből ma is Szülejmánijjének nevezik. Ennek építésére 700 000 aranyat költött, de költséget a többenél sem kímélt. Bizánci hagyományokat, görög, olasz és örmény munkásokat, török pénzt egyformán bőven szánt arra, hogy nagyot alkosson.

A királyi példát a szolgák is követték, elsősorban az állam nagyjai, a vezírek és a pasák. Szülejmán nagyvezérei és pasái közül vagy nyolcnak-tíznek az alapítása ma is áll, s egy-egy városrész szellemi és

vallási központja. Szülejmán korában megvalósult tehát a mohamedán népek régi álma: Bizánc, amely az ő szemükben a „városok városa”, és epekedésüknek örök tárgya volt, nemcsak politikailag került mohamedán szellemű kormányzat alá, hanem intézményeiben és lakosai többségének hitében is mohamedán város lett.

A vallási jellegű intézményeket gazdag alapítványokkal kellett megalapozni, ezt így csinálták a szultánok, és utánuk a közrangú hívők is. Alapításuk alapelve abban a hittételben gyökerezett, hogy ilyen célú alapítványt tenni annyit jelent, mint a lélek túlvilági megítéléséhez jó tettet szerezni. Jó cselekedet, majd idővel szokás és divat lett vallási célra valami vagyon-tárgyat lekötni, vakuffá tenni, s ezt a

hajlandóságot a törökországi magántulajdon helyzete fokozta. Mivel a magántulajdont a szultánok sűrűn elkobozták, a vakuf-javakat elkobozni azonban nem állt módjukban, az adományozások a hitélet gyengülése idejében is szaporodtak, s idővel az ingó és ingatlan értékek nagy része a mohamedán holtkéz birtokába került. Az a gazdasági torzulás, amely e birtoklás következtében kialakult, csak idővel erősödött rákfenévé, de mint szeplő már Szülejmán korában megfigyelhető, s idővel magával hozta, hogy a török élet híres politikai jelszava, a „dín u devlet”, azaz a vallás és állam egysége megbomlott.

Szülejmán nemcsak építette, hanem látogatta is a templomokat. Ez a hatalmát féltő zsarnok nagyon alázatos is tudott

lenni. Pénteken, a mohamedánok heti ünnepnapján megjelent az istentiszteleten, s megkívánta, hogy szolgálai is megjelenjenek. A templomok zsúfolva voltak, férfi korú emberek és öregek szorosan egymás mellett álltak meg, hogy a később jövők is melléjük kerülhessenek, és széles sorokban, hogy legyen helyük térdre, majd megarcra borulni. Mindannyian férfiak, mert az iszlám a férfiak vallása volt, s az ima meghallgatása mindenki kötelessége volt, de mégis leginkább a szultáné. Az ima érte szólt, aki „Alláh földi árnyékának” nevezte magát, aminek csak halvány mását vélték magukról a nyugati királyok, azt állítva magukról, hogy ők „Isten kegyelméből” vannak.

Engedelmeskedett annak a parancsnak is, ami talán csak idővel kialakult óhaj

volt, hogy az írni tudó ember életében egyszer másolja le a mohamedánok szent könyvét, a Koránt. A Korán nyomtatva vagy 600 oldalas arab nyelvű könyv, és Szülejmán szultán, aki arabul csak rövidebb fohászokat tudott, tizenhárom távoli hadjárata, számos vadászata és számtalan politikai teendője közben állítólag többször lemásolta az idegen nyelvű, hosszú szöveget. Az egyik isztanbuli múzeum nyolc olyan Korán-kéziratot őriz, amelyek lemásolását Szülejmán szultánnak tulajdonítják. Mohamedán kézirat-másolóról nem maradtak fenn képek, mégis olyannak kell képzelnünk Szülejmán szultánt, hogy kámzsás barát módjára görnyed a könyv másolásában. Egyéniségének ismerete mellett ez lehetetlen. A neki tulajdonított Korán-példányok

tüzetes vizsgálata szükséges annak a megállapításához, hogy vajon valóban az ő keze írásával, avagy egy tiszteletre méltó legendával van-e dolgunk.

ORSZÁGLÁSA, JELLEMZÉSE

Európai források úgy emlegetik őt, hogy „Solimano, il magnifico”, „Sülejman, der Prächtige”, „le Magnifique”, ami mind azt jelenti, hogy „Szülejmán, a felséges”.

Kétségtelen, hogy ezt a jelzőt egyénisége, megjelenése miatt kapta. A követi jelentések, idegen országokba küldött tájékoztatások ismételten ilyennek jellemzik személye miatt, a feladatának tudatában udvarában nyüzsgő szolganép, a körülötte nyugvó ünnepi csend és rend miatt. A képek is így ábrázolják: magas, szikár alak, kék szemmel, horgas orral, kajla bajusszal, rendszerint lóháton nehéz ünnepi köntösben, kivont karddal, de

nyugodt tekintettel. Ahogy a bosnyák származású, pécsi születésű Pecsevi írja, bizonyára mások nyomán, egy emberöltővel Szülejmán halála után, az immár legendássá magasztosult Szülejmánról: „arca kerek, szeme szürkés-kék, szemöldöke nem fut össze, sólyom orrú, ami orvosok véleménye szerint éleslátás és bölcsesség jele, emberséges szavú, lapos gyomrú, fogai ritkák és olyanok, mint egy-egy gyöngyszem, lépése nyugodt, termete magas, nyaka egyenes és hosszú, ruhája méltóságos, turbánja csinos, okos beszédű, a tudósokat és a költőket kedvelte, minden anyagi és szellemi szépséget értékelni tudott, úgyannyira, hogy az égbolt negyvenezer esztendő alatt sem fog hozzá hasonlót termelni”.

Ez az emberi nagyság ünnepélyes fogadásokon, kihallgatásokon, katonai szemléken, pénteki dzsámi-látogatásokon tudott igen érvényesülni, mindezekben ő volt a központban, mindenki más tisztes távolból hódolt előtte, még a vezírek is állva, mellükön keresztbe fektetett kezekkel, hozzá képest mindenki egyszerűbb ruhában, ő volt a legkülönb, a többivel együtt példázta és emlékezetbe hozta azt a török mondást, hogy „az ész hazája Frengisztán, a kincsek hazája Hindosztán, a pompa hazája Memálik-i ál-i Oszmán”.

Pompáját a nyilvánosság előtt részben a szerájban, részben a szerájon kívül, a tereken és utcákon fejtette ki.

A szerájon belül erre a legkiválóbb alkalmakat a külföldi követségek foga-

dása adta, az ilyen esetek száma szinte számtalan. Európa felől a francia udvar ismétlődő követségei, Velence kethüdájának jelentkezései, a két magyar király ügynökei és a lengyel követek szorgalmazták uruk valamilyen ügyét az udvarban, s gazdájuk hatalmi helyzete és értékelése szerint kaptak módot kérésük előterjesztésére. Talán udvarának még teljesebb fényével fogadta néhány keleti uralkodó követeit, az ellenséges Perzsián kívül a távolabbi indiai követet, aki Gudzserát fejedelme kérését hozta, segítségért a portugálok ellen, Buchará követeit ura üdvözetével, nyugat felől a marokkói serif követét, aki Afrika nyugati széléről tolmácsolta ura hódolatát. A fogadás mindig szabályszerű formaságokkal történt, a török etikett

előírása szerint, amely bizánci és perzsa alapokon fejlődött, és bizonyára régibb, mint a spanyol forma, mindig nagy tömegek mozgatásával járt, például a katonák negyedévi zsoldjának fizetésével, mert ez jó alkalmat adott a padisahi hatalom bemutatására.

A szerájon kívül ünnepi nagy sokadalmak voltak a különféle düjünök, Oszmánházi hercegnők házasságkötései és a sehzádek circumcisiója alkalmával, amazoknál a hercegnők búcsúztatására, a „csiziónál” a gyermekek szórakoztatására, fájdalmaik feledtetésére.

Lakodalmi ünnepségeket Szülejmán nem a maga menyegzőin rendeztetett, hanem leányai és nővérei kiházásításakor. Emlékezetes volt Hatidzse nevű nővérének az esküvője (1524). Hatidzse herceg-

nőt a szultán Ibrahimhoz, ifjúkori kegyencéhez, később nagyvezéréhez adta feleségül, akkora fénnnyel, hogy az ifjú dámád, aki ügyes udvaronc volt, szellemesen azzal kérkedett, hogy „az ő lakodalma fényesebb volt, mint a szultáné, mert azon a padisah is megjelent”, és később Mihr u Mah („Nap és Hold”: azaz aki olyan szép, mint a nap és hold együtt) nevű leányaé, ezt Rüsztém pasa, egy későbbi vezír kapta feleségül (1539), aki, egykor bosnyák parasztgyerek, Buda végső török megszállásakor volt nagyvezér, s óriási anyagi vagyonon kívül 5000 kötetnyi kéziratot gyűjtött össze. A lakodalmak heteken át tartó ünnepségek voltak, melyekre meghívást kaptak a külföldi udvarok és a birodalom nagyjai, és elküldte kisdéd ajándékát minden

neves ember. Az Aja Szófia melletti tágas At mejdánin, a bizánciak hippodromján, ahol az Ahmed dzsámi akkor még nem állt, ez alkalmakra tribünök épültek, ezeket szőnyegekkel díszítették, és szőnyegekkel borították be a földet is, ahol a szultán lova elhaladt vagy megpihent. Válogatott közönségnek zárt helyen költők és tudósok munkáik legjavát mutatták be, a nyílt téren kóklerok és bohócok a köznépet szórakoztatták, birkózók mérték össze erejüket, a tömeg ünnepelte a győzteseket és derült a mások kudarcán, akik az olajozott póznán nem tudtak felkapaszkodni a jutalmul kitűzött prémes bundáig, és hasonlókon. Az ünnepséget éjjel kivilágítás tette felejtetlenné, mindenki mulatott és vigadott, de az ünnepséget hihetetlenül furcsává

tette, hogy egynemű volt, asszonyok, nők nem gyönyörködhetek benne. Törökország a férfiak országa volt.

A hercegfiúk düjünjei között igen látványos volt Musztafa, Mehmed és Szelim körülmetélése (1530), ennek ünnepségei három hétig tartottak, ez talán azért volt nagyon fényes, hogy leplezze és feledtesse azt a balsikert, amivel a bécsi hadjárat végződött, később Bajazid „csiziója”, ez egybeesett Mihr u Mahnak menyegzőjével Rüsztém pasával (1539), és tizenöt napig tartott. A vezírek a szeráj kapujában álltak fel a szultán fogadására, a lóháton a palotából kilépő szultánt gyalog kísérték az At mejdánin felállított trónszék lábához, s a szultán onnan tekintette végig az ünnepség egy rövidebb szakaszát.

Talán kancelláriája miatt kapta azt a dicső jelzőt, hogy „magnifico”, felséges? Kancelláriájának ugyanis valóban szokáson túlmenően felséges volt a stílusa, abban például a padisah címeit olvasni is hosszú, ahogy ő, hatalmát jellemezve, önmagát megnevezi: „Én, aki szultánok szultánja, hákánok hákánja, a föld színé királyainak korona ajándékozója, Alláh földi árnyéka, a Fehér-tengernek, a Fekete-tengernek, Rumélinak és Anadolunak, Rumnak és Karamánnak, Arzurumnak és Diarbekirnek, Kürdisztánnak és Lorisztánnak, Gürdzsisztánnak és Zülkadrijjenak, Samnak, Egyiptomnak és Halebnek, a nagyszerű Mekkának és a tündöklő Medinának és Jeruzsálemnek, Arabisztán minden földjének, Bagdadnak és Dzsázán és Jemen és Szanán és Áden

vidékének, Baszrának és Dzsezáirnak, a tatár földnek és a kipcsak rónáknak, Budin trónjának és minden alája tartozó földnek, s végül kardunkkal meghódított mindmegannyi országnak padisahja, Szülejmán szultán sah, Szelim szultán sah fia vagyok. . .” S azok az írások, amelyeket kérvény alakjában udvarához intéztek, szintén ebben a stílusban fogalmazva, tele vannak devócióval, szóbeli proszkinézissel, ahol finom rangbeli megkülönböztetést kap a csók, aszerint, hogy az a padisah ujja hegyére, kaftánja szélére vagy pusztán a lába poraira lehelhető-e. Hasonlítva a kilencedik őshöz, aki sátorban, talán birkabőrön ült a „trónon”, valóban szédítő emelkedés.

Ezt a stílust idegen formák hatása alatt, a törökök fejlesztették ki, de ők mégsem

a „felséges” uralkodót tisztelték Szülejmánban, hanem az államférfit. A „felségesnél” értékesebb jelzőt adtak neki, kánúnínak nevezik, azaz „törvényhozónak”, azt látják benne nagynak, hogy tökéletesítette az állam szervezetét.

A török államszervezet már Szülejmán kora előtt kialakult, Szülejmán egységsítette. Minden tartomány számára törvénykönyvet, káunnámét állíttatott össze, s a helyi kormányzatok számára a laza gyakorlat helyett pontokba foglalt szabályokat írt elő. Azok a törvénykönyvek, amelyekkel az egyes kormányzóságok igazgatását szabályozta, nagyjában ismeretesek. A gazdasági élet számára előírják, hogy különböző címeken mekkora adót fizet a jobbágy, török megjelölés szerint a rájá, a városlakó iparos vagy

kalmár, a piaci árus; mit fizet a molnár, mikor van vásár, mikor van hetipiac. A közigazgatás és a jogszolgáltatás szerveinek illetményeit szabályozta, a túlkapásokat megtorolta. A katonák zsoldját szem előtt tartotta, fegyelmetlenségeket szigorúan büntetett, hűséges szolgálatot jutalmazás nélkül nem hagyott. Birodalma alatta tetőzött, mint Augustus Rómája, s ő birodalmában rendet tartott, rend volt. Idézhető erre egy magyarországi példa. Székesfehérvár 1543. szeptember 3-án került török kézre, és 18 nappal később, szeptember 21-én már működött az ottani pénzügyi szerv, fennmaradt az első napok vámbevételeinek a jegyzéke, török, magyar és zsidó kalmárok nevével, ipari árujuk és terményeinek mennyiségével pontosan úgy vezetve, ahogy az

bármely kisázsiai piacon, Székesfehérvártól két-háromezer kilométerre szabályos volt.

Elrendelte a birodalom régi és új tartományai adóösszeírását, s ezzel megcsináltatta a birodalom gazdasági leltárát. Ezt a műveletet uralkodása alatt többször megismételtette, az hasznos volt saját korának gazdasági rendjére (és okulás lehetne az utókornak). Tiszteletre méltó és szinte csodálatos az az egységes rend, amely a Szülejmán kori írásbeliségben megfigyelhető. A magyarországi tartományok összeírásai teljesen azonosan készültek, mint például a kaukázusi tartományoké, nemcsak tartalomban, hanem külső formában is: az iratok méretei ugyanazok, a beosztás azonos, a helységek neve után a lakosok, tehát az adófizetők

megnevezése ugyanúgy történik, a nevek nem egymás alá vannak írva, hanem foltszerűen, bal kéz felé haladva, egy-egy vonalban ugyanannyi név, viszonylag azonos megjegyzésekkel, úgyhogy az olvasásban csak az idegen névanyag felismerésében lehet nehézség. (Ezért ezen összeírások tanulmányozása mindig „helyi” feladat marad: a helyi nyelv, a névanyag, a helyi mértékek, szokások ismeretéhez van kötve.) A birodalom rendjét bizonyítja, hogy a Szülejmán korából származó iratok szabatosan és fegyelmezetten vannak írva, és hanyatlását mutatja, hogy a következő korszakokban ilyen összeírások ritkábban készültek, és fokozatosan hanyag, felületes formát kaptak.

*

Hadjáratokat vezetett és nem tudunk róla, hogy csatát vezényelt volna. Katonái szolgálták, ahogy rabszolgák urukat szolgálni kötelesek, hiszen a janicsárok, uruk szolgálatán kívül híján minden egzisztenciának, a szultán kenyerén éltek. Szerették, ha velük volt, és megkívánták, hogy velük legyen, de mint nagy hírű vezérért, nem rajongtak érte. 1524-ben Isztambulban lázadoztak amiatt, mert huzamosan Edirnében mulatott, mintha két háború után nem akart volna egy következőt, pedig a tábori élet a janicsár életében könnyebb volt, mint a kaszárnyai szigor, és lehetőséget ígért az emelkedésre; nagy összecsapások, ostromok idején ugyanis mindig hallható volt a padisahi szózat: „a kő és a föld az enyém, a kincsek és a rabok a szolgálímé”.

A perzsa hadjárat során zúgolódtak amiatt, mert a szultán nem volt velük. Kedvelték azt, aki kedvelte őket (Musztafa herceg ezért volt a kedvencük, mert szerette a tábori életet, a vadászatot). Utolsó hadjárata alatt is azzal nyerte meg őket, hogy öreg kora dacára velük tartott és betegen is lóháton mutatkozott előttük.

Tanácskozásokat vezetett, és nem tudunk róla, hogy ténylegesen hogyan vett részt azokon. Egyéniségére vonatkozó közvetlen nyilatkozat alig ismeretes, csak általánosan jellemzik őt, mindig a jelzők superlatívuszában, konkrétum nélkül. Ha a tanácsban a bevezetőben fejezte ki véleményét, nem volt más véleménye senkinek; és ha később mások után mondta ki azt, szava haladéktalanul egyetemes helyeslésre talált. „A padisah

nem tévedhet”, véleménye határozat és parancs volt. Legendák fonódtak személye köré. Ilyen legenda lehet Szülejmán imája a mohácsi csata előtt, ilyen lehet az a másik, hogy a Budán elhalt öreg dervis, Gülbaba holttestét maga is vitte, s ilyen lehet nyolc Korán-másolata is.

Nehéz jellemezni ezt az embert. Negyvenhat évig uralkodott, s negyvenhat évbe sok jó és sok rossz belefér. Ősök tisztelete, és kilenc fiú és unoka megöletése; hadviselés vezérkedés nélkül; a kánúni jelző, azért, mert jeles törvényértők éltek a korában, s ő a neves jogászokat, Kemálpasazádét, Ebuszuúdot foglalkoztatni tudta; nagyszerű templomokat tudott építeni, mert korában élt Kodzsa Szinán, a század nagy építőmestere, s ő nem kímélte a munkást és nem

sajnálta a pénzt, ha nagy dolog volt alkotható; a puszták lovas népét úrrá tudta tenni a tengereken, mert jeles admirálisai voltak, s ő szolgáztatni tudta azokat; korában virágzott a tudomány és az irodalom, mert korának jeles tudósai és költői voltak, köztük Muhibbí néven szerényen ő maga is. Kora szellemiekben és anyagiakban az oszmáni birodalom aranykora volt.

Nem „történetesen”, nem „természetesen”, hanem miatta, egyénisége és szereplése miatt. A tények mellette szólnak. Nagy elődöktől örökölt óriási gépezetet mozgatott negyvenhat éven át bajok nélkül, és gazdagította is azt. Leginkább mégis „király” volt, „magnifico” volt, ahogy egyik képe köriratán olvassuk: „Solimanus, Imperator Turcharum”.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Szülejmán szultán korának közvetlen forrásai, a XVI. és XVII. századbeli török történetírók, különösen *Dzselálzáde*, *Szinán csaus*, *Szelániki* és *Pecsevi*, akik egy-egy nekik újabb korszak, két-három emberöltő történetét írták meg, Szülejmán szultán korával érdeme szerint hosszasan foglalkoznak. E forrásmunkák egyes szakaszait *Thury József* és *Karácson Imre* fordításában magyar nyelven is olvashatjuk a Hadtörténelmi Közlemények 1891. évfolyamában, a Török és magyarkori történelmi emlékek, Török Történetírók sorozatának II. és III. kötetében, Bp. 1896. és 1916., de ezek a fordítások a török szövegeknek csak a magyarságra vonatkozó szakaszait tartalmazzák, s így belőlük csak töredékes tájékoztatás nyerhető.

De magáról a szultánról a teljes török szövegek is elég szűkszavúak. Megemlítik az egyes hadjáratokban való megjelenését, leírják kivonulását egyes ünnepélyekre, a pénteki istentiszteletre, itt-

ott megjelenését a táborban katonái előtt, említik vadászatait, esetleges megbetegedését, de családi életéről, fiaihoz való viszonyáról nagyon fátyoloszott hangon, keveset beszélnek. Legrészletesebben *Dzselálzáde* ír róla, de munkája csak 1556-ig terjed, és rajta kívül *Pecsevi* meg *Evlia Cselebi*, de ezek ketten már nem mint szemtanúk és kortanúk, csak értesülések alapján beszélnek róla, a nagy elődnek járó hódoló emlékezéssel.

Több közvetlen hírt kapunk Szülejmán szultánról idegenek írásaiban, követek jelentéseiben és idegen utazók beszámolóiban, de mindig apró szilánkokban, elszórtan. Az efféle kútfők gazdag ismertetése és értékelése megtalálható *Kosáry Domokos* nagy munkájában: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1951.

A török birodalom történetét tárgyaló összefoglaló európai munkák (*J. Hammer*, *J. V. Zinkeisen*, *N. Iorga* munkái) külön fejezetekben, külön „könyvben” tárgyalják Szülejmán szultán korát, a ma is legértékesebb *J. Hammer* a török forrásokat is gazdagon felhasználva. Az európai feldolgozásokból magyar összefoglalás is készült,

ez *Lázár Gyula* munkája: Az ozmán uralom története. Bp. 1877.

Monográfia Szülejmán szultánról török nyelven sem jelent meg. Halála négyszázadik évfordulója kapcsán tervek készültek emlékének tudományos méltatására. Kora eseményeinek kronologikus ismertetése részletesen megtalálható *M. T. Gökbilgin*: Kanunî Sultan Süleyman c. cikkében, *İslâm Ansiklopedisi*, Istanbul 1967.

TARTALOMJEGYZÉK

Szülejmán ifjúsága	5
Az oszmáni hatalom múltja	16
Szülejmán az európai politikában	31
Keleti vállalkozások	44
Újból Magyarországon	54
Szülejmán mint uralkodó és ember	59
Viszonya családjá tagjaihoz	76
Viszonya vezíreihez	83
Viszonya a mohamedán valláshoz	90
Országlása, jellemzése	99
Irodalmi tájékoztató	117

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné

Műszaki szerkesztő: Bogdán István

A kézirat beérkezett: 1967. IX. 1.

Terjedelem: 1,90 (A/5 ív) Példányszám: 5000

Alkalmazott betűtípus: New Times

67.64348 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

